

Titel: Notesbog 10

Citation: "Notesbog 10", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K19*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Jette Knudsen; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2001 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-not10-kom-root.pdf> (tilgået 02. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K19

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Hegels Æsthetik 3die Bind** : G.W.F. Hegel *Vorlesungen über die Aesthetik*, udg. af H.G. Hotho, bd. 1-3, Berlin 1835-38, ktl. 1384-1386, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 10,1-3 (*Jub.* bd. 12-14); bd. 10,3 (*Jub.* bd. 14, her med samme paginering). – **Hegels**: 255,36.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 1

◀ **Poesiens Arter** : jf. 3. del, 3. afsnit, kap. 3, »Die Gattungsunterschiede der Poesie« i Hegels *Vorlesungen über die Aesthetik* bd. 3, s. 319-581. Alle henvisninger i notesbog 10:1 gælder dette afsnit.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 2

◀ **A.) den episke Poesie** : jf. »A. *Die epische Poesie*«, s. 326-418.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 3

◀ **Forholdet mell. dramatisk og episk Collision** : jf. s. 350-352.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 4

◀ **Den sidste ... Karakterens Inderlighed** : SKs gengivelse af s. 351f. – **den** fører: den dramatiske skildring.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 4

◀ **I Epos ... egen Skjebne** : SKs gengivelse af s. 366.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 7

◀ **Forholdet mell. Begivenhed, Handling, das Geschehen** : introduceres s. 356f., hvor begreberne er spatieret. Hegel forklarer, at det er den episke poesis opgave at skildre et *hændelsesforløb* på en sådan måde, at det både træder frem som *handling* (med vægten på den handlendes karakter, pligt og hensigt) og som *begivenhed* (med vægten på de ydre forholds beskaffenhed).

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 9

◀ **denne Mellemtilstand ... er Begivenhed** : løs gengivelse af s. 363-366.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 13

◀ **Afarter af Epos: Idyll, Læredigt, Roman** : dvs. afarter ift. Hegels begreb om 'det egl. epos'; som eksempler på »dergleichen untergeordneten Nebenzweigen des eigentlich Epischen« (s. 393) nævner han bl.a. idyllen (s. 393f.), læredigtet (s. 394f.) og romanen (s. 395f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 16

◀ **Den sidste forudsætter ... det egl. Epos har** : SKs gengivelse af s. 395: »Was jedoch fehlt, ist der *ursprünglich* poetische Weltzustand, aus welchem das eigentliche Epos hervorgeht. Der Roman im modernen Sinne setzt eine bereits zur *Prosa* geordnete Wirklichkeit voraus«.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 16

◀ **B) den lyriske Poesie** : jf. »B. *Die lyrische Poesie*«, s. 419-478.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 19

◀ **Epigram; Romanze; Ballade** : Som eksempler på episk stof behandlet i en lyrisk form nævner Hegel epigrammet (s. 426f.), romancen (s. 427) og balladen (s. 427f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 20

◀ **Leilighedsdigt** : jf. s. 428.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 20

◀ **Hymne, Dithyrambe, Pään, Psalme** : nævnes s. 455 som eksempler på den egl. lyrik, hvor digteren forsvinder som individ for at hensynke i almene betragtninger af det guddommelige. – **Pään**: lov- el. jubelsang; i metrikken betegnelse for en vers fod bestående af tre korte stavelser og én lang.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 20

◀ **Ode** : jf. s. 458.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 21

◀ **Vise** : jf. s. 460.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 21

◀ **α** : gr. alpha, a.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 21

◀ **Volkslieder** : jf. s. 462.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 21

◀ **β** : gr. beta, b.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 21

◀ **gesellige Lieder** : jf. s. 463.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 21

◀ **γ** : gr. gamma, g.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 22

◀ **Sonetter, Sestiner, Elegier, Epistler o: s: v:** : jf. s. 464. – **Sestiner:** en sp. og ital. digtform bestående af seks strofer à seks verslinier, der rimer indbyrdes, og en syvende strofe à tre verslinier, hvori alle seks rimord forekommer.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 22

◀ **den orientalske Lyrik** : beskrives s. 467-469 som det første hovedtrin i lyrikkens historiske udvikling.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 22

◀ **den classiske** : beskrives s. 469-473 som det andet hovedtrin i lyrikkens historiske udvikling.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 23

◀ **Hymnen** : jf. s. 470.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 23

◀ **det elegiske Versemaal** : jf. s. 470f. Det elegiske versemaal, også kaldet distikon, består af to verslinier, den første et heksameter og den anden et pentameter.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 23

◀ **det jambiske** : jf. s. 471.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 23

◀ **δ** : gr. delta, d.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 24

◀ **den meliske Lyrik** : jf. s. 471. Den meliske lyrik el. melisme – af gr. mélos, sang – er karakteriseret ved en melodisk udsmykning af melodiens enkelte toner ved gennemgangs- og vekseltoner, sådan at der synges flere toner på én stavelse.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 24

◀ **ε** : gr. eta, e.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 24

◀ **den choriske Lyrik** : jf. s. 471f. Den choriske lyrik el. choriamben Notesbog – af gr. korós, kordans – er en verser fod bestående af en trokæ (en lang og en kort stavelse) og en jambe (en kort og en lang stavelse).

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 24

◀ **den romantiske** : beskrives s. 473-478 som det tredje hovedtrin i lyrikkens historiske udvikling.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 24

◀ **den hedenske Lyrik ... fulgte af Protestantismen** : jf. s. 474f., hvor Hegel angiver disse tre momenter inden for den romantiske lyrik, som den kommer til udtryk blandt de germanske, slaviske og især romanske folkeslag: »Auf der einen Seite steht demnach die Lyrik der neuen Völker in ihrer noch *heidnischen* Ursprünglichkeit; / *zweitens* breitet sich reichhaltiger die Lyrik des *christlichen* Mittelalters aus; / *drittens* endlich ist es Theils das wiederauflebende Studium der *alten* Kunst, Theils das moderne Princip des *Protestantismus*, das von wesentlicher Einwirkung wird.«

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 24

◀ **C)) den dramatiske Poesie** : jf. »C. Die dramatische Poesie«, s. 479-581.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 27

◀ **p. 493. Det kunde ... sætter Collisionen** : SKs gengivelse af s. 493. – **Fortbevægelsen**: SKs overs. af »Fortbewegung«.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 28

◀ **Det naturlige Antal af Akter er 3** : jf. s. 493-495, hvor Hegel følger Aristoteles *Poetik*, kap. 4, idet han opdeler dramaet i begyndelse, midte og ende og tildeler dem hver sin akt.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 33

◀ **Spanierne iagttage gjerne dette** : jf. s. 495.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 33

◀ **Engelænder, Franskmand og Tydskere have 5** : jf. s. 495: »die Engländer, Franzosen und Deutsche hingegen zerlegen das Ganze meist in *fünf* Akte, indem die Exposition dem ersten Akt zufällt, während die drei mittleren die verschiedenartigen Angriffe und Rückwirkungen, Verschlingungen und Kämpfe der sich entgegenstehenden Partheien ausführen, und im fünften erst die Kollision zum vollständigen Abschluß gelangt.«

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 33

◀ **i Tiecks Phantus ... stor Kunst** : sigter til rammefortællingen *Phantus. Eine Sammlung von Märchen, Erzählungen, Schauspielen und Novellen*, udg. af L. Tieck, bd. 1-3, Berlin 1812-16, optrykt i *Ludwig Tieck's sämmtliche Werke* bd. 1-2, Paris 1837, ktl. 1848-1849; bd. 1, s. 330-559. Heri indgår *Blaubart* (1796), et eventyr i fem akter, s. 436-464, og *Die Verkehrte Welt* (1798), et historisk skuespil i fem akter, s. 490-519. – **Tieck**: Johann Ludwig Tieck (1773-1853), ty. digter, udgiver og oversætter, kendt bl.a. for sine romantiske gendigtninger af middelalderlige legender og beretninger.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 34

◀ **Choret og Monologen ... Handling og Situation** : jf. s. 498f.: »Der *Chorgesang* nämlich, den individuellen Charakteren und ihrem innern und äußeren Streit gegenüber, spricht die allgemeinen Gesinnungen und Empfindungen in einer bald gegen die Substantialität epischer Aussprüche, bald gegen den Schwung der Lyrik hingewendeten Weise aus. In *Monologen* umgekehrt ist es das einzelne Innere, das sich in einer bestimmten Situation der Handlung für sich selbst objektiv wird. Sie haben daher besonders in solchen Momenten ihre echt dramatische Stellung, in welchen sich das Gemüth aus den früheren Ereignissen her einfach in sich zusammenfaßt, sich von seiner Differenz gegen Andere oder seiner eigenen Zwiespaltigkeit Rechenschaft giebt, oder auch langsam herangereifte oder plötzliche Entschlüsse zur letzten Entscheidung bringt. – Die vollständig dramatische Form aber (...) ist der *Dialog*. Denn in ihm allein können die handelnden Individuen ihren Charakter und Zweck sowohl nach Seiten ihrer Besonderheit als in Rücksicht auf das Substantielle ihres Pathos *gegeneinander* aussprechen, in Kampf gerathen, und damit die Handlung in wirklicher Bewegung vorwärts bringen.« – **discrete**: uforbundne, adskilte.

I trykt udgave: Bind 19 side 285 linje 36

◀ **p. 506. »In diesem ... mit einbegriffen«** : SK varierer et gr. udtryk og udelader accenttegn, men med enkelte afvigelser i ortografi og interpunktion citerer han i øvrigt ordret fra s. 506f. – **Aristoteles (...) Poet: c. 6**: jf. Aristoteles *Poetik*, kap. 6 (1449b 21 - 1450b 20). – **δυσ αιτια**: gr. (dúo aítia) 'to årsager', jf. Aristoteles *Poetik* (1450a 1). – **διανοια και ηθος**: gr. (dianoía kai êthos), tankegang og karakter, jf.

Aristoteles *Poetik* (1449b 38). – **τελος**: gr. (télos) 'mål', jf. Aristoteles *Poetik* (1450a 22).

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 4

◀ **p. 531. Det Tragiske ... i Lidelsen** : SKs tekstnære gengivelse af s. 531. – **Aristoteles ... Frygt og Medlidenhed**: jf. Aristoteles *Poetik*, kap. 6 (1449b 27f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 10

◀ **»bemitleidet und bedauert ... des Leidenden«** : ordret citat fra s. 531f.

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 14

◀ **Hoved-Collisionen ... Familie, Stat o:s:v** : jf. s. 550f.

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 20

◀ **deels en mere formel ... foretaget sig** : SKs gengivelse af s. 551. – **Oedipus rex og Oed. af Col**: tragedier af Sofokles (286,27). *Oedipus rex* el. *Oedipus tyrannos* (*Kong Ødipus*) handler om Ødipus, der – som forudsagt af et orakel – uafvidende har dræbt sin far, kong Laos, befriet Theben for den sphinx, som dræbte alle, der ikke kunne løse dens gåde, og herefter giftet sig med sin mor, dronning lokaste; da Ødipus' udåd afsløres for ham, stikker han sine øjne ud. I *Oedipus Coloneus* (*Ødipus i Kolonos*) skildres kong Ødipus' død.

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 21

◀ **de græske Helte ... paatage sig Skyld** : jf. s. 552f.

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 24

◀ **Sophokles von J.J.C. Donner ... Ismenes Haupt** : med ubetydelige afvigelser ordret citat fra *Oedipus Coloneus*, v. 308-318, i *Sophokles*, overs. af J.J.C. Donner, Heidelberg 1839, ktl. 1202, s. 83. – **Sophokles**: Sofokles (o. 496-406 f.Kr.), gr. tragediedigter; af hans 123 stykker er syv tragedier bevaret, heriblandt tre om Labdakos-slægten: *Oedipus rex* el. *Oedipus tyrannos* (*Kong Ødipus*), *Oedipus Coloneus* (*Ødipus i Kolonos*) og *Antigone*. – **J.J.C. Donner**: Johann Jakob Christian Donner (1799-1875), ty. filolog. – **Oedipos Kolonæus**: 286,21.

I trykt udgave: Bind 19 side 286 linje 27

◀ **Antigone. v. 844 ... noch im Tode** : med ubetydelige ortografiske variationer ordret citat fra *Antigone*, v. 844f., i *Sophokles*, s. 186. – **Antigone**: Sofokles' tragedie *Antigone* handler om Ødipus' og lokastes datter Antigone, der således var født i blodskam, og som i strid med kongens forbud opfyldte sin hellige pligt til at begrave sin faldne bror Polyneikes, efter at hans angreb på Theben var mislykkedes, og han og hans bror Eteokles havde dræbt hinanden i tvekamp.

I trykt udgave: Bind 19 side 287 linje 3

◀ **Gudernes Vrede ... Kreons Søn** : Den gr. gud Apollon har ved sit orakel spået Labdakos' søn, den thebanske kong Laios, at hans søn ville dræbe ham og gifte sig med sin mor, og siden spået Ødipus, at han ville dræbe sin far og gifte sig med sin mor; begge søger at undfly den skæbne, som guderne har beredt dem, men netop således pådrager de sig deres vrede. I *Antigone* er Antigone forlovet med Hæmon, søn af hendes onkel, Kreon, der har overtaget den thebanske krone efter hendes brødrers død; da hun trodser kongens forbud ved at lade Polyneikos begrave, bliver hun som straf indemuret i en grotte, hvor hun hænger sig; da Hæmon erfarer hendes død, begår også han selvmord, mens tragedien ikke melder noget om Ismenes skæbne. – **øiensynligt**: synligt, tydeligt.

I trykt udgave: Bind 19 side 287 linje 6

◀ **Philoktetes. v. 96 ... und nicht die That** : med ubetydelig afvigelse i interpunktion ordret citat fra Odysseus' replik i Sofokles' tragedie *Philoktetes*, v. 96-99, i *Sophokles*, s. 218.

I trykt udgave: Bind 19 side 287 linje 17

◀ **Philoktet (...)** v. 878.879 : jf. Neoptolemos' replik i *Philoktetes*, v. 878f., *Sophokles*, s. 246: »Was thu' ich, Götter? Zeig' ich schlecht mich wiederum, / Das Wahre bergend und den Trug verkündigend?«

I trykt udgave: Bind 19 side 287 linje 23

◀ **interessant** : fra o. 1830 et modeord, overtaget fra ty. idealistisk kunstteori; fællesbetegnelse for de

stimulerende kunstneriske virkemidler, der blev betragtet som ikke-skønne, men fascinerende. Som æstetisk term blev 'det interessante' indført af Friedrich Schlegel i »Ueber das Studium der griechischen Poesie« (1795- 96), jf. *Schlegel's sämmtliche Werke* bd. 1-10, Wien 1822-25, ktl. 1816-1825; bd. 5, 1823, s. 5-332. Om den nyere poesi i modsætning til den græske hedder det: »Sie macht nicht einmal Ansprüche auf objektive Allgemeinheit; welches doch die erste Bedingung des reinen und unbedingten künstlerischen Werths ist, und ihr Ideal und Ziel ist das Interessante d.h. das subjektiv Anziehende und dichterisch Wirkende«, s. 11. Betegnelsen omfatter de kunstneriske virkemidler, som typisk behagede publikum i kraft af, at de var pirrende, opsigtsvækkende, disharmoniske og umiddelbart spændende, men mishagede dele af kritikken, der betragtede dem som ikke-skønne og derfor uden adkomst til kunsten. Det 'interessante' er således både knyttet til kunstnerens appel til publikum med stadigt mere spektakulære midler og til det element af (selv)refleksion, som ansås for en uomgængelig bestanddel af et moderne menneske.

I trykt udgave: Bind 19 side 287 linje 24

◀ **Philoktets stigende Forbittrelse ... hans Adfærd** : Den gr. helt Filoktet har som løn for at have antændt det bål, hvorfra Herkules opsteg til guderne, modtaget dennes altid træffende bue og pile. Senere - undervejs med den gr. flåde til Troja - bliver han bidt i foden af en giftig slange, hvorefter han skrigende af smerte efterlades på øen Lemnos. Efter flere års forgæves belejring sender grækerne Odysseus og Neoptolemos til Lemnos for at hente både Filoktet og hans våben, da de er blevet spået, at de ikke kan indtage Troja uden. I Sofokles' tragedie viser Filoktet sin forbitrelse mod de grækere, der først lod ham i stikken, men nu kommer for at hente ham; og mens han det ene øjeblik nægter at følge dem, kalder han dem det næste tilbage, når de gør mine til at forlade ham. Endelig viser Herkules sig, og på hans bud vælger Filoktet at følge sin skæbne.

I trykt udgave: Bind 19 side 287 linje 25

◀ **Marheinecke** : Marheinecke, se indledningen til kommentaren til notesbog 9, s. 331f.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 1

◀ **at den er for alle Msker** : SK referat af Ph. Marheinekes forelæsninger over *System der christlichen Dogmatik* begynder midt i afsnittet »a. die Nothwendigkeit der Versöhnung«, s. 362, og lægger sig direkte i forlængelse af referatet i Not9.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 2

◀ **Forsoningen** : jf. »a. die Nothwendigkeit der Versöhnung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 361-365 (se indledningen til kommentaren til notesbog 9, s. 331f.).

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 2

◀ **κοσμος** : gr. (kósmos), 'verden'.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 3

◀ **Kategorier Einzelnes ... Allgemeines** : hentyder til de tre dele, der udgør begrebet ('der Begriff') i Hegels filosofi, nemlig 'Allgemeinheit', 'Besonderheit' og 'Einzelheit', jf. *Encyclopädie* (251,3), § 163, bd. 1, i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 6, s. 320 (*Jub.* bd. 8, s. 358).

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 6

◀ **medieret** : SKs gengivelse af 'vermittelt', 'formidlet'.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 6

◀ **Fordærvelsen viser sig som Thun** : jf. »Die wesentlichen Bestimmungen aber des Verderbens der Welt zeigen sich 1) als ein Thun«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 362f.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 8

◀ **Fordærvelsen viser sig som Liden** : jf. »2) als ein Leiden«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 363.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 10

◀ **Hemmung** : dvs. 'Hemmung', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 363.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 11

◀ **Fordærvelsen er Skyld** : jf. »3) Der Ungehorsam und die damit verknüpfte Unseligkeit oder die Schuld«,

System der christlichen Dogmatik, s. 363f.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 12

◀ **udv:** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 14

◀ **Syndefaldet** : jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 18

◀ **fiat justitia** : lat. 'retfærdighed må øves'.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 20

◀ **pereat mundus** : lat. 'omend verden skulle gå til grunde'. Udtrykket »Fiat justitia et pereat mundus« tillægges den ty.-rom. kejser Ferdinand I som valgsprog.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 20

◀ **Indv:** : Indvending.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 24

◀ **Skabelse og Opholdelse** : se Not9:1, s. 249.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 28

◀ **Muligheden** : jf. »b. *Die Möglichkeit der Versöhnung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 365-369.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 29

◀ **Det der fjerner Gud ... forener ham med Gud** : jf. »1) (...) Das, was den Menschen trennt und entfernt von Gott, kann nicht auch das ihn mit Gott Einigende und Versöhnende seyn«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 365.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 29

◀ **Syndens Træld** : jf. Joh 8,34 og Rom 6,16.20.

I trykt udgave: Bind 19 side 288 linje 33

◀ **Troen paa Gud** : jf. »2) Der Glaube an Gott (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 366f.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 4

◀ **Widerspruch** : dvs. 'der Widerspruch mit Gott', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 366.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 6

◀ **Tidens Fylde** : jf. Gal 4,4.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 13

◀ **fuldk.** : fuldkomne.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 13

◀ **F:** : Forsoning.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 14

◀ **Troen paa Forsoning** : jf. »3) Der Glaube an den Versöhner (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 367-369.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 14

◀ **Midler var og Moses** : hentyder måske til 2 Mos 32,31-32, hvor Moses går i forbøn for israelitterne, fordi de har lavet guldkalven og derved syndet mod Gud. Jf. også 3 Mos 9, hvor Moses befaler sin bror Aron at bringe det første ofre; da det var sket, gik de begge ind i Åbenbaringsteltet, og da de kom ud igen,

velsignede de israelitterne.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 19

◀ **Satisfactio** : lat. 'fyldestgørelse'.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 23

◀ **vicaria** : lat. 'stedfortrædende'.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 24

◀ **Virkeligheden** : jf. »c. *Die Wirklichkeit der Versöhnung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 369-386.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 27

◀ **1) Begrebet** : jf. »1) *Begriff der Versöhnung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 369-374.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 28

◀ **Guds Mskvordelse ... en Antydning af Forsoningen** : jf. »α) Die Menschwerdung Gottes in der Person Jesu Christi ist zunächst nur die *Voraussetzung* und *Möglichkeit* der von ihm zu leistenden Versöhnung (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 369-371.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 28

◀ **chr.** : Christi.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 31

◀ **Xstus bærer al Verdens Synd** : jf. Joh 1,29 og 1 Joh 3,5.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 34

◀ **udv.** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 38

◀ **I. N. T. forestilles Xst. som Præst og Offer** : jf. Hebr 4,14-5,10; 7,1-8,13; 9,11-10,18.

I trykt udgave: Bind 19 side 289 linje 39

◀ **Det Individuelle og Universelle** : jf. »β) Im Begriff der Versöhnung kommt ferner in Betracht der *Unterschied des Individuellen und Universellen*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 371-373.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 9

◀ **indvirksom** : dvs. 'indvirkende' el. 'medvirksom', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 371: »Ist es der enkelte Mensch, Jesus Christus, welcher die Versöhnung der Welt vollbringt, so ist dabei die gesammte Menschheit nicht mitthätig gewesen.«

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 10

◀ **Rationalisme** : 249,11.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 12

◀ **Supranaturalisme** : 250,14.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 12

◀ **Analogie til Adam den anden Adam** : hentyder til Rom 5,12-21 om Adam og Kristus.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 19

◀ **Det egl. Forsonende i Xsto** : jf. »γ) (...) so zeigt sich endlich, was (...) das *eigentlich Versöhnende* ist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 373f.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 20

◀ **Kj.** : Kjærlighed.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 22

◀ **den uendelige Frihed** : *System der christlichen Dogmatik* har 'der unendliche Friede', s. 373.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 26

◀ **I Xsti Deeltagelse i ... Affectioner ... ved Opstandelsen** : *System der christlichen Dogmatik* har: »In solcher Theilnahme der göttlichen Natur an allen Affectionen und Afflictionen der menschlichen liegt eben so sehr das unendlich Versöhnende derselben, als die Nothwendigkeit, daß es bei dem Tode des Gottmenschen nicht bleiben kann, sondern die Auferstehung darauf folgen muß«, s. 374. – **Affectioner**: følelser, lidenskaber.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 32

◀ **Momenterne** : jf. »2) *Die einzelnen Momente des Versöhnungswerkes*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 374-381.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 35

◀ **i Modsætning til Verdens onde Thun ... ikke egoistisk** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Das Versöhnen der Welt mit Gott ist ein Thun, welches dem Thun der Welt, wie sie im Bösen befangen ist, entgegengesetzt ist. Ein Thun wohl des Einzelnen bezieht es sich doch mittelst des Besondern oder des Volkes auf das Allgemeine, und so ist sein in sich, in sein Ich, Reflectirtseyn kein selbstsüchtiges, sondern sein Thun das wahre, die Welt von aller Selbstsucht erlösende«, s. 374f.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 38

◀ **Ein Thun** : jf. »So ist es α) *ein Thun*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 374f.

I trykt udgave: Bind 19 side 290 linje 38

◀ **Leiden** : jf. »β) *Das Leiden*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 375-378.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 8

◀ **deprimerede** : nedtrykte, tilbagetrængte; *System der christlichen Dogmatik* har 'das gehemmede Thun', s. 376.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 8

◀ **indv** : indvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 13

◀ **Den ene Røver ... den bodfærdige Røver** : hentyder til beretningen i Luk 23,39-43 om de to røvere, der blev korsfæstet på hver sin side af Jesus. Den ene røver spotter Jesus; den anden irettesætter ham: »Frygter du ikke engang Gud, du som har fået den samme dom? (...) vi får kun løn som forskyldt, men han [Jesus] har intet ondt gjort.« Derpå siger han: »Jesus, husk mig, når du kommer i dit rige.« Og Jesus svarer: »I dag skal du være med mig i Paradis.«

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 16

◀ **Eenheden af Thun og Liden er Lydighed** : jf. »Dieß ist Rückgang des Leidens in das Thun, aus welchem es hergekommen, so ist es γ) das *Gehorchen*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 378-381.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 25

◀ **obedientia** : lat. 'lydighed'.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 27

◀ **activa** : lat. 'aktiv'; 'obedientia activa' betegner i den luthersk-ortodokse forsoningslære Kristi aktive el. handlende lydighed, dvs. at Kristus opfyldte loven i sit liv og i sine handlinger – stedfortrædende for menneskene.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 28

◀ **passiva** : lat. 'passiv'; 'obedientia passiva' betegner i den luthersk-ortodokse forsoningslære Kristi passive el. lidende lydighed, dvs. at Kristus gjorde fyldest for Guds retfærdighed i sin frivillige død, i sin straf lidelse – stedfortrædende for menneskene.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 28

◀ **Supranaturalisme ... ophørte at være den nødv.** : *System der christlichen Dogmatik* har: »Um so mehr wird nun in der supernaturalistischen Dogmatik auf der Freiwilligkeit des Gehorsams Christi bestanden; nach ihr ist der Tod nicht mors moraliter necessaria [en af moralske grunde nødvendig død], sondern voluntaria [en frivillig]. Aber so frei gewählt, daß er in aller Beziehung aufhørte, der nothwendige zu seyn, kann er doch an dieser Seite auch nicht gedacht werden«, s. 379. – **mors voluntaria**: lat. 'den frivillige død'.

I trykt udgave: Bind 19 side 291 linje 40

◀ **Lydigheden er den Frihed der er sat sig selv** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 380: »So ist der Gehorsam die Freiheit, die sich selbst Gesetz ist.«

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 6

◀ **Han har ophævet Loven** : jf. Rom 10,4, hvor Paulus skriver: »Kristus er enden på loven til retfærdighed for enhver, som tror.«

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 6

◀ **er Forsoningen fuldbragt** : spiller på Jesu korsord: »Det er fuldbragt«, Joh 19,30.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 13

◀ **Der Zweck der Versöhnung** : jf. »3) *Zweck der Versöhnung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 381-386.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 14

◀ **Strauss har ophævet den historiske Proces ... Mskheden** : jf. D.F. Strauß *Die christliche Glaubenslehre* (252,38), bd. 2, § 72, s. 327-336. – **Strauss**: 252,38.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 15

◀ **Fors.** : Forsoning.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 17

◀ **vicarierende** : stedfortrædende (289,24).

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 29

◀ **Lydighed er Gud kjærere end Offer** : hentyder til 1 Sam 15,22.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 33

◀ **Lader Eder forsone med Gud** : jf. 2 Kor 5,20, som Luther oversætter med: »Lasset euch versöhnen mit Gott«, der er den form, Marheineke anvender, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 383.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 35

◀ **Dette anseer Strauss ... Spekulation og mystisk** : jf. D.F. Strauß *Die christliche Glaubenslehre* (252,38) bd. 2, § 72, s. 329ff.

I trykt udgave: Bind 19 side 292 linje 37

◀ **Indv.** : Indvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 3

◀ **merito** : lat. 'ved fortjeneste'.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 12

◀ **3. Xsti kongelige Embede** : jf. »III. *Von dem königlichen Amt Christi*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 386-388.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 18

◀ **hans prophetiske og præstelige Embede** : se notesbog 9, s. 247.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 19

◀ **Mig er givet al Magt** : jf. Matt 28,18.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 20

◀ **III Læren om Aanden** : jf. »Von Gott, dem Geist«, tredje del af *System der christlichen Dogmatik*, s. 389-593.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 25

◀ **1. Treenigheden** : jf. »Erster Abschnitt. Von der göttlichen Dreieinigkeit«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 389-418.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 27

◀ **Den bibelske Lære** : jf. »1. Die biblische Lehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 389f.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 28

◀ **i det gl.T. dunkel og skjult** : jf. »a. im Alten Testament dunkel und verborgen enthalten«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 389f.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 28

◀ **Calixt sagde, at Treenigheden ... af det gl. T.** : Calixtus fremførte sin påstand, at treenighedens mysterium ikke kan påvises alene ud fra GT, hvor det kun er ubestemt, ubevidst tilstede som en hemmelighed, i *Dissertatio de trinitate* (1645, *Afhandling om treenigheden*) og i *Dissertatio de mysterio trinitatis, an ex solius Veteris Testamenti libris possit demonstrari* (1649, *Afhandling om treenighedens mysterium, om den kan påvises alene ud fra Det Gamle Testaments bøger*). – **Calixt**: Georgius Calixtus (Jørgen Callisen, 1586-1656), ty. luthersk ortodoks teolog, fra 1614 til sin død prof. i Helmstädt.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 30

◀ **Ψ 33** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 390, tænker Marheineke på Sl 33,6. – **Ψ**: gr. Psi, gængs forkortelse for Salme (i datidens retskrivning Psalme), dvs. Salmernes Bog i GT.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 36

◀ **Det ypperstepræstelig Tre Gange helligt** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 390, tænker Marheineke på: »der dreifach wiederholte hohepriesterliche Segen: 4 Mose 6, 24.«

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 36

◀ **i det N.T.** : jf. »b. Deutlicher ist die Lehre von der göttlichen Trinität im Neuen Testament ausgesprochen worden«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 390-392.

I trykt udgave: Bind 19 side 293 linje 37

◀ **πνευμα αγιον** : gr. (pneúma hágion) 'hellig ånd' el. 'Helligånden'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 1

◀ **Paraklet** : af gr. παράκλητος (paráklētos) 'talsmand', 'fortaler', 'hjælper', jf. Joh 14,16.26; 15,26 og 16,7.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 2

◀ **χαρισματα** : gr. (charísmata) 'nådegaver'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 3

◀ **ὁ κυριος** : egl. ὁ κυριος, gr. (ho kýrios) 'Herren'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 4

◀ **ὁ θεος** : gr. (ho theós) 'Gud'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 4

◀ **1 Cor. 2** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 391, tænker Marheineke på 1 Kor 2,9-13.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 7

◀ **Joh. 3** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 391, tænker Marheineke på Joh 3,5.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 9

◀ **Apostelen sværger ved ham som ved Xsto** : i *System der christlichen Dogmatik*, s. 391, henviser Marheineke her til Rom 9,1.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 9

◀ **Mth. 12** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 391, tænker Marheineke på Matt 12,31.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 10

◀ **Bretschneider ... Døbeformelen ingen dogmatisk Interesse har** : if. *System der christlichen Dogmatik* henviser Marheineke til »S. 479«, dvs. K.G. Bretschneider *Handbuch der Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche* bd. 1-2, Leipzig 1814 (forkortet *Handbuch de Dogmatik*; jf. ktl. 437-438); bd. 1, § 83, s. 419ff. – **Bretschneider**: Karl Gottlieb Bretschneider (1776-1848), ty. evangelisk teolog, fra 1808 superintendent i Annaberg og fra 1816 generalsuperintendent i Gotha; hans hovedværk *Handbuch der Dogmatik* bygger på fornuft og åbenbaring.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 11

◀ ---- : SK refererer ikke fra »c. *Die Auslegung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 392-394.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 12

◀ **Den kirkelige Forestilling** : jf. »2. *Die kirchliche Vorstellung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 394-399.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 12

◀ **den tilegner sig alle de Spoer ... Treenighed** : jf. »a. *Die ältere christliche Kirche*. Sie eignet sich α) alles das wesentlich an, was auch in der vorchristlichen Zeit von Spuren einer Erkenntniß göttlicher Dreieinigkeit sich findet«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 394f.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 13

◀ **Plato ... σοφία, og Verdensjæl** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 395: »so ist sie [die Trinität] bei Plato vielmehr die Dreiheit in der Einheit Gottes, das dreifache göttliche Princip als der höchste Gott, den er πατήρ nennet, der göttliche νοῦς oder λόγος, den er auch δημιουργός und σοφία nennet und die Weltseele.« – **Plato**: Platon (427-347 f.Kr.), gr. filosof og Sokrates' berømteste elev; han oprettede et akademi, hvor eleverne blev undervist i musik, matematik, dialektik, filosofi osv. Den bevarede del af hans forfatterskab er i vidt omfang skrevet i dialogform. – **πατήρ**: gr. (patēr) 'fader'. – **λογος**: gr. (lógos) 'fornuft'; 'princip'. – **νοῦς**: gr. (noús) 'fornuft'; 'begreb'. – **σοφία**: gr. (sophía) 'forstand'; 'visdom'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 17

◀ **I Timæus adskiller ... Principer for Gud ... hypostaserede de gudd. Væsener** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 395: »daß er [Platon] die beiden andern Principien, besonders im Timäus, sowohl unterschied von Gott, als auch nicht, ist der Gegenstand der Frage, ob er die göttlichen Principien hypostasirt oder nicht«. – **Timæus**: Platons dialog *Timaios*. – **hypostaserede**: gjorde til personer.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 18

◀ **Neo-Pl.** : Neo-Platonikerne el. nyplatonikerne; betegnelse for de filosoffer, der i det 3. årh. e.Kr. udformede nyplatonismen, en systematisk filosofi bygget på platonismen. Skønt nyplatonikerne rettede stærke angreb på kristendommen, var flere af de østlige kirkefædre påvirket af den nyplatoniske filosofi.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 20

◀ **de alexandrinske Jøder** : jøderne i Alexandria før og efter Kristi fødsel.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 22

◀ **Philo** : el. Filon, gr.-jødisk filosof (o. 25 f.Kr. - o. 50 e.Kr.), f. i Alexandria, hvor han tilhørte de ledende kredse inden for den store jødiske menighed.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 23

◀ **1) høieste Gud, 2) λογος, δευτερος θεος, 3) πνευμα** : jf. *Die System der christlichen Dogmatik*, s. 395: »Philo, der viel spricht von dem höchsten Gott, dann vom λογος als dem δεύτερος θεός und dem πνεύμα.« – **λογος**: 294,17. – **δευτερος θεος**: gr. (deúteros theós) 'den anden Gud'. – **πνευμα**: gr. (pneúma) 'ånd'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 23

◀ **Kabbalisterne** : tilhængere af Kabbala (hebr. 'tradition'), som betegner jødiske, mystiske og teosofiske traditioner, der blev dyrket i lukkede kredse, især de traditioner, der fandt deres form i det 12. årh. i Sydeuropa. Kabbalisten er påvirket af nyplatonisme såvel som af gnosticisme, og dens lære har fundet sit klassiske udtryk i værket *Sefer ha-Zohar (Bogen om den (himmelske) Stråleglans)*. Gud, der er både 'ikke-væren' og 'ikke-væsen', og som ikke kan erkendes af mennesker, har givet sig tilkende som skabende gennem emanation (250,19).

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 23

◀ havde **den** ogsaa: dvs. »dieser Unterschied von Vater, Sohn und Geist«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 395.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 24

◀ **Symbolum apostolicum** : jf. »2) In der christlichen Kirche tritt die Lehre von der göttlichen Dreieinigkeit am bestimmtesten hervor i dem symbolum apostolicum«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 395f. – **Symbolum apostolicum**: lat. 'Det apostolske Symbol' el. 'Den apostolske Trosbekendelse', som er trinitarisk opbygget således, at troen bekendes på Gud Fader i art. 1, på Jesus Kristus, hans enbårne Søn, i art. 2 og på Helligånden i art. 3.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 25

◀ **Formelerne** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 395f., tænkes der på de oldkirkelige trosregler ('regulis fidei'), der nærmer sig bekendelser, og som udtrykker kristendommens hovedindhold.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 25

◀ **Paulus Samosatenus og Sabellius** : jf. »An der einen Seite steht α) die Lehre des Paulus Samosatenus und Sabellius«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 396f. – **Paulus Samosatenus**: Paulus fra Samosata (3. årh.), biskop i Antiokia, hævdede, at der kun er én person i Gud, og at Jesus af natur er et menneske, som i dåben blev inspireret af λογος (294,23), der boede i ham som i tempel, og at Jesus blev forenet med Gud gennem sin uophørlige kærlighed. – **Sabellius**: el. Sabellios (3. årh.), biskop i Ptolemais i den nordafrikanske provins Pentapolis, hævdede, at Faderen, Sønnen og Helligånden blot er tre forskellige betegnelser og fremtrædelsesformer for den ene og samme person, Gud, og at Gud ophører med at være Faderen, når han fremtræder som Sønnen, og ikke længere er Sønnen, når han fremtræder som Helligånden.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 29

◀ **Identitæt** : dvs. Guds identitet som Fader, Søn og Ånd.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 29

◀ **Photinus og Arius** : jf. »Auf der andern Seite steht β) Photinus und Arius«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 397. – **Photinus**: el. Photin (død o. 375), biskop i Sirmium i Pannonien, viderudviklede Sabellios' lære og hævdede, at λογος (294,23) ingen særkonsistens har ved siden af Skaberen, og at Jesus væsentlig er menneske. – **Arius**: el. Arios (død 336), i 312 blev valgt til menighedsforstander (presbyter) ved en af hovedkirkerne i Alexandria, hævdede, at kun Faderen er evig, at Faderen før tidens begyndelse havde skabt Sønnen af intet, og at Sønnen derfor ikke har del i Faderens væsen (ὑπόστασις, hypóstasis).

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 30

◀ **Creatur** : Skabning.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 31

◀ **de anerkjende ikke Guds absolute Spiritualisme** : jf. »γ) Beiderlei Irrlehren, die Sabellianische und Arianische, erkennen nicht die absolute Spiritualität Gottes (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 397f.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 31

◀ **Macedonius** : el. Makedonios (død e. 360), gr. biskop i Konstantinopel, semiarianer, hævdede if. traditionen, at Helligånden kun er et værktøj og en kraft, en tjener og træl for Gud.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 32

◀ **Synoden i Nicæa** : På rigssynoden, også kaldt den første økumeniske synode, i Nikæa i 325 blev Den nikænske Trosbekendelse (Symbolum Nicaenum) vedtaget.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 32

◀ **Constantinopel** : På den anden økumeniske synode i Konstantinopel i 381 blev Den nikænske Trosbekendelse sanktioneret og udvidet til Den nikænoconstantinopolitanske Trosbekendelse (Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum), der (i art. 3) udtrykkeligt lærer, at Helligånden udgår fra Faderen, og som kom til at danne grundlag for den kirkelige treenighedslære.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 32

◀ **nicænoconstantinopolitanum** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 33

◀ **Den evangeliske Kirke** : jf. »b. *Die evangelische Kirche*« og »c. *Die protestantische Dogmatik*«, *System der christlichen Kirche*, s. 398f.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 33

◀ **de romerske Symboler** : if. *System der christlichen Dogmatik*, s. 398, er der tale om »die drei öcumenischen Glaubensbekenntnisse«, dvs. Den nikænske Trosbekendelse, Den nikænoconstantinopolitanske Trosbekendelse og Den kalkedonensiske Trosbekendelse (Symbolum Chalcedonense, vedtaget på den fjerde økumeniske synode i Kalkedon i 451). Jf. i øvrigt fortsættelsen s. 398: »die Augsburger Confession beginnt mit der Erklärung, daß über diesen Gegenstand [die Dreieinigkeit Gottes] kein Streit sey zwischen ihr und der römischen Kirche.«

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 34

◀ **Fordømme Alle der nægte Trinitæten ... Socinianerne** : jf. *Den augsburgske Bekendelse (Confessio Augustana*, det første lutherske bekendelsesskrift fra 1530), art. 1, stk. 2 (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgerischen Confession 1930*, 11. udg. [ty./lat.], Göttingen 1992, s. 51). – **gl. og ny Samosatener**: dvs. de gamle og nye samosatener. Om de gamle samosatener, 294,29. Med de nye samosatener tænkes der måske på den ty. lutherske teolog Johann Campanus, der (o. 1530) hævdede, at Helligånden ikke er en person, og at Kristus ikke er af samme væsen som Faderen, måske også på den samtidige ty. antitrinitariske gendøber Hans Denck. – **Socinianerne**: antitrinitarisk kirkesamfund, opkaldt efter italienerne Lelio Sozzini (Laelius Socinus, f. 1525) og hans brorsøn Fausto Sozzini (Faustus Socinus, f. 1539), den egl. stifter af kirkesamfundet, der især fik udbredelse i Polen under betegnelsen 'de polske brødre'; socianismen er en rationalistisk skriftteologi, som går ind for gendåb og forkaster læren om arvesynd, om treenigheden og om Jesu guddommelighed. De nævnes ikke i *Confessio Augustana*, art. 1, men omtales i *System der christlichen Dogmatik*, s. 398: »Als daher noch im sechzehnten Jahrhundert der Socianismus sich gegen diese Grundlehre [die Trinitätslehre] des Christenthums erhob, verwies man nur auf die bestimmten Aussprüche der Augsburger Confession zurück, in denen diese Häresie eben so sehr vorausgesehen, als verworfen worden war.«

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 34

◀ **characteres ell. proprietates personales** : lat. 'de personlige karaktertræk el. egenskaber'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 36

◀ **αγνησια** : gr. (agēnesía), egl. ἀγενησια (agenēsía) 'uskabthed'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 37

◀ **generatio activa** : lat. 'aktiv avling'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 37

◀ **γενησις** : gr. (génēsis), egl. γενεσις (gēnesis) 'tilblivelse'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 38

◀ **generatio passiva** : lat. 'passiv avling'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 38

◀ **spiratio** : lat. 'ånding'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 38

◀ **processio e patre filioque** : lat. 'udgang fra Faderen og Sønnen'.

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 39

◀ **Tilsætningen filioque** : dvs. den tilføjelse af 'filioque' ('og fra Sønnen'), som den rom.-katolske modsat den gr.-ortodokse kirke i det 8. årh. indførte i 3. art. om Helligånden i Den nikæno-konstantinopolitanske Trosbekendelse, at den »ex patre procedit« (»udgår fra Faderen«); med tilføjelsen bekendes det, at Helligånden »ex patre filioque procedit« (»udgår fra Faderen og Sønnen«).

I trykt udgave: Bind 19 side 294 linje 39

◀ **Dogmets Begreb** : jf. »3. Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 399-418.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 1

◀ **Troens Forhold til Læren** : jf. »A. Verhalten des Glaubens zur Trinitätslehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 399-404.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 2

◀ **Den spekulative Erkjendelses Opgave ... Trehed ikke tilbage i Eenhed** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 400: »Dieses speculativen Erkennens Aufgabe war vornehmlich, den Widerspruch, der für den Verstand in der Vereinigung der Einheit und Mehrheit des göttlichen Wesens unumgänglich ist (...), hinwegzuräumen.«

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 5

◀ **Indvendinger mod denne Lære** : jf. »B. Einwendungen gegen die Trinitätsidee«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 404-410.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 19

◀ **Polytheismen** : hentyder til den indvending, der undertiden er rettet mod læren om Guds treenighed, at der med treheden er tale om tre guder, Faderen, Sønnen og Helligånden; denne indvending imødegås her ved at understrege enheden, at Gud er én.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 23

◀ **udv.** : udvortes.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 29

◀ **Augustin ... de ere in se invicem** : jf. Augustin (256,9) *De trinitate (Om treenigheden)*, hvor udtrykket anvendes adskillige gange om forholdet mellem de tre personer i treenigheden. – **in se invicem**: lat. 'mellem hinanden indbyrdes', dvs. 'have et indbyrdes og gensidigt forhold til hinanden'.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 34

◀ **Dogmet selv** : jf. »C. Das Dogma selbst«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 410-418.

I trykt udgave: Bind 19 side 295 linje 38

◀ **Lessing siger ... end Betragtningen af det Fuldkomneste** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 411, hvor Marheineke uden kildeangivelse tydeligt referer Lessings tanker om treenigheden fremsat i den posthumt udgivne opsats »Das Christenthum der Vernunft«, § 1, jf. *Gotthold Ephraim Lessing's sämtliche Schriften* bd. 1-32, Berlin 1825-28, ktl. 1747-1762 (forkortet *Lessing's sämtliche Schriften*); bd. 7, 1825, nr. 23, s. 161. – **Lessing**: Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. forfatter, dramatiker, kritiker og filosof. – **fuldk.**: fuldkomneste, jf. 'das vollkommenste Wesen', *System der christlichen Dogmatik*, s. 411.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 1

◀ **Videre siger han, at Gud ... som han selv havde** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 411, hvor Marheineke uden kildeangivelse tydeligt referer Lessings tanker om treenigheden fremsat i den posthumt udgivne opsats »Das Christenthum der Vernunft«, § 5, jf. *Lessing's sämtliche Schriften* bd. 7, 1825, nr. 23, s. 161.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 4

◀ **Dette Væsen er Gud ... der er Harmonien** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 411, hvor Marheineke uden kildeangivelse tydeligt referer Lessings tanker om treenigheden fremsat i den posthumt udgivne opsats »Das Christenthum der Vernunft«, § 6-12, jf. *Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 7, 1825, nr. 23, s. 162f.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 6

◀ **Schelling bragte Philosophien dette Dogme** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 412, hvor Marheineke siger, at gennem Schelling blev »das christliche Dogma von der Trinität auch der Philosophie angeeignet«. Hvad angår Schellings filosofiske brug af den kristne treenighedslære, jf. fx *Vorlesungen über die Methode des academischen Studiums* (255,35), 8. forelæsning, s. 184, og 9. forelæsning, s. 192. – **Schelling:** 255,35.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 10

◀ **Det Absolute ... han bliver objektiv** : da. gengivelse af første del af det Schellingcitater, Marheineke bringer uden kildeangivelse, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 412. Citatet er fra Schellings *Philosophie und Religion*, Tübingen 1804, s. 28f.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 10

◀ **Hegel** : jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 412: »Ausführlicher noch hat Hegel das christliche Dogma entwickelt und es in den tiefsten Zusammenhang gesetzt mit seinem Philosophiren über alle Gegenstände der Natur und des Geistes.« Marheineke henviser her til, at Hegel tildeler kristendommen en central plads i sin filosofi, og at han især betragter treenigheden som et af de højeste udtryk for det filosofiske begreb ('der Begriff', 288,6). Gud som Fader repræsenterer 'Allgemeinheit', som Søn 'Besonderheit' og som Hellig Ånd 'Einzelheit'. Mens kristendommen forstår den treleddede sandhed i form af den guddommelige treenighed, så forstår filosofien den som den grundlæggende begrebsmæssige struktur i hele virkeligheden. Jf. *Phänomenologie des Geistes* (275,15), i *Hegel's Werke* (250,19) bd. 2, s. 578-593 (*Jub.* bd. 2, s. 586-601), og *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (255,36) bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 12, s. 218-356 (*Jub.* bd. 16, s. 218-356).

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 13

◀ **1) Gud er absolut Substants** : jf. »a. Gott ist die absolute Substanz«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 412-414.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 16

◀ **causa sui** : lat. 'årsag til sig selv' (249,11).

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 18

◀ **Spinoza identificerer Substants med Natur** : sigter til Spinozas monistiske metafysik fremsat i hans *Ethica* (249,7). I sin kritik af den traditionelle dualisme, if. hvilken der eksisterer to forskellige former for substans, fx sjæl og materie, Gud og verden, argumenterer Spinoza for en monisme, if. hvilken der kun eksisterer én substans, nemlig Gud, som indeholder egenskaberne 'tænkning' og udstrækning' (249,7). Da Gud altså opfattes som en substans med udstrækning, er han identificeret med natur. Se. *Ethica*, Pars I, »De Deo« (»Om Gud«), jf. *Spinoza opera* (249,7), s. 287-310.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 19

◀ **thi saa var Sønnen** : dvs. 'så var Gud Sønnen', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 413.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 19

◀ **2) den absolut Subjekt** : jf. »b. Gott ist, wie die Substanz, so auch Subject (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 414f.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 22

◀ **hypostaseret** : 294,18.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 29

◀ **3) Forholdet ... er et negativt** : jf. »c. So gewiß nun Gott ist (...) nicht nur Substanz, sondern auch Subject, so ist dieß alles doch ein negatives Verhältniß (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 415-418.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 31

◀ **Han** er Identitæten: dvs. Helligånden, jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 416.

I trykt udgave: Bind 19 side 296 linje 35

◀ **2. Læren om Naaden** : jf. »Zweiter Abschnitt. *Von den Gnadenwirkungen des Geistes*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 419-488.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 1

◀ **1. Kaldelsen** : jf. »Erstes Hauptstück. *Von der Berufung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 419-444.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 2

◀ **Udvælgelsen** : jf. »Da ist der Ausdruck: berufen seyn, identisch mit dem andern: erwählet seyn« i afsnittet »1. *Die biblische Vorstellung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 420.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 2

◀ **Forudbestemmelse** : jf. »Endlich lehret die Schrift auch die göttliche Vorhervorsehung« i afsnittet »1. *Die biblische Vorstellung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 420.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 2

◀ **Augustinus** : 295,34; jf. »a) *Augustinus* und *Pelagius* oder *Julianus*« i afsnittet »2. *in der Lehre der Kirche*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 421.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 2

◀ **Universalister** : betegnelse for de teologer, der hævder Guds universelle nådevalg, så alle mennesker frelses.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 3

◀ **Particularister** : betegnelse for de teologer, der hævder Guds partikulære el. særlige nådevalg, så kun de mennesker frelses, som Gud har bestemt til salighed.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 3

◀ **Den nyere Dogmatik** : jf. »c) *Die neuere Dogmatik*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 422-424.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 3

◀ **Bretschneider ... Skriften har en dobbelt Læretypus** : dvs. har en dobbelt læreform om Guds nådevalg; jf. K.G. Bretschneider *Handbuch der Dogmatik* (294,11) bd. 2, § 181, s. 522-530.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 4

◀ **Knapp ... hæve den ved Sprogfortolkning** : if. *System der christlichen Dogmatik* henviser Marheineke til »Knapp (...) in seiner Dogmatik«, jf. G.C. Knapp *Vorlesungen über die christliche Glaubenslehre nach dem Lehrbegriff der evangelischen Kirche*, udg. af C. Thilo, bd. 1-2, Halle 1827 (2. udg. 1836); bd. 1, § 32, »II. Ueber die Lehre der Bibel von den göttlichen Rathschlüssen, und von den Irrthümern und falschen Vorstellungen, welche aus Mißdeutung einiger biblischen Stellen in dieser Lehre entstanden sind«, s. 197-201. – **Knapp**: 256,20.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 6

◀ **Dogmets Begreb** : sml. »3. *Begriff des Dogma*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 424-444.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 8

◀ **Kaldelsen** : sml. »a. *Die Berufung*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 424-429, jf. dog s. 426.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 10

◀ **umidd.** : umiddelbar.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 11

◀ **Verden** i Tid og Rum: fejl for 'Werden'.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 25

◀ **betegnes Msk i Skriften som der selische** : jf. fx 1 Kor 2,14.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 26

◀ **Werden für Gott** : Et tilsvarende afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 28

◀ **1) Det er Aandens Naadeværk** : jf. »1) Es ist das Werk der Gnade des Geistes (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 426f.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 31

◀ **gratia praeveniens** : lat. 'den forekommende nåde', dvs. 'den forudkommende nåde' el. 'den forberedende nåde'; i *System der christlichen Dogmatik* forklares det med 'vorangehende eller zuvorkommende Gnade', s. 426.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 33

◀ **2) i Mskene er det den Fähigkeit ... dette Forhold** : jf. »2) auch die *Befähigung* des Menschen, mit Bewußtseyn und Willen in dieß absolute Verhältniß einzutreten (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 427f.

I trykt udgave: Bind 19 side 297 linje 33

◀ **3) Eenheden heraf er det sande Naadevalg** : sml. »3) *Gnadenwahl*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 428f.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 4

◀ **Den gudl. Raadslutning ... ell. Usalighed** : jf. afsnit 1 i »b. *Falsche Lösung des Problems*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 429.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 6

◀ **Pelagianerne ... Fornuft og Frihed ere blot Mulighed** : forekommer ikke i afsnit 1 i »b. *Falsche Lösung des Problems*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 429-433, jf. dog s. 427f. og s. 439.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 9

◀ **Det hjælper ikke ... afhængig af hans Forudvidenhed** : jf. afsnit 1 i »b. *Falsche Lösung des Problems*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 432.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 11

◀ **deri har Calvin Ret** : jf. 3. bog, kap. 21, »De electione aeterna, qua Deus alios ad salutem, alios ad interitum praedestinavit« (»Om den evige udvælgelse, hvorved Gud har forudbestemt nogle til frelse andre til fortabelse«), 5, i *Ioannis Calvini Institutio christianae religionis*, udg. af A. Tholuck, bd. 1-2, Berlin 1834-35 (ktl. 454-455); bd. 2, s. 133. – **Calvin**: 273,5.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 15

◀ **Den gudl. Raadslutning ... Guds evige Raadslutning** : jf. afsnit 2 i »b. *Falsche Lösung des Problems*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 433ff.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 15

◀ **Modsigelsen hæves** : jf. »c. *Die Auflösung des Widerspruchs*«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 438-444.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 20

◀ **est homo a deo creatus praedestinatus** : lat. 'er mennesket som skabt af Gud forudbestemt?' Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 22

◀ **forvirkliger sig** : virkeliggør sig.

I trykt udgave: Bind 19 side 298 linje 25

◀ **Omvendelsen** : jf. »Zweites Hauptstück. Von der Bekehrung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 444-470.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 3

◀ **Skriftens Lære** : jf. »1. Die biblische Lehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 444-448.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 4

◀ **Kkenslære** : jf. »3. [dvs. 2.] Die Kirchenlehre«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 448-450.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 4

◀ **i det 16d Aarh. ... ikke altid stemme med Skriften** : jf. »c) Die evangelische Kirche hatte im sechzehnten Jahrhundert (...), welche sich aus der Schrift nicht zu rechtfertigen vermochten (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 449f.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 4

◀ **Omv:** : Omvendelse.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 6

◀ **Troen sola justificans ... 3) salvifica** : jf. »Drittes Hauptstück. Von der Rechtfertigung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 470. – **Troen sola justificans**: fides sola justificans, lat. 'den alene retfærdiggørende tro'. – **interna**: lat. 'indre' – **viva**: lat. 'levende'. – **salvifica**: lat. 'frelsende', 'saliggørende'.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 7

◀ **Dogmets Begreb** : jf. »3. Begriff des Dogma«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 450-470.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 9

◀ **mediere sig** : SKs gengivelse af 'vermittelt sich', 'formidle sig', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 451.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 18

◀ **Mediationen** : formidling.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 19

◀ **Oplysningen, Helliggjørelsen og Begnadigung** : *System der christlichen Dogmatik* har: »die Erleuchtung, Heiligung und Wiedergeburt«, s. 451.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 19

◀ **begge Momenter** : dvs. 'göttliche Gnadenacte' og 'menschliche Willensacte', jf. *System der christlichen Dogmatik*, s. 451.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 21

◀ **Die Erleuchtung** : jf. »A. Die Erleuchtung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 451-459.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 22

◀ **Gud er Lyset og boer i et utilgjængeligt Lys** : jf. 1 Joh 1,5 og 1 Tim 6,16.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 22

◀ **gud.** : guddommelige.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 25

◀ **1) Die Wahrheit Gottes** : jf. »a. Die Lehre der Schrift (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 451f.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 26

◀ **Jegheden har al Sandhed til Princip ... fra sig selv** : Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 29

◀ **Guds Forstand er en infinitiv** : Sætningen findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*. – **en infinitiv**: dvs. en ubestemt forstand.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 31

◀ **2) Der forudsættes Mørke ... Aand** : jf. »b. Das Erleuchten (...) setzet Finsterniß voraus (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 452-454.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 36

◀ **Subjektet bliver sig bevidst ... den blot msklige Tanke** : Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 299 linje 36

◀ **3) Mskets Oplysning ved den gudl. Sandhed** : jf. »c. Das Licht der göttlichen Wahrheit (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 454-459.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 7

◀ **Denne Sandhed er i Msk. ... Gud selv** : Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 7

◀ **Helliggjørelse** : jf. »B. Die Heiligung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 459-470.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 10

◀ **1.) Gott als die Heiligkeit** : jf. »a. Ob und wie der Mensch (...) der Heiligkeit Gottes macht«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 459f.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 11

◀ **2) Mskets Forhold til den gudl. Hellighed** : jf. »b. In dem Unterschiede des göttlichen und menschlichen Wesens (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 460-462.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 17

◀ **Msket har Trang ... Helliggjørelsens første Rørelse** : Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 19

◀ **3) Mskets Helliggjørelse ved Gud** : jf. »c. Was nun die Heiligung der Seele sey (...)«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 462-464.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 22

◀ **Kant** : 260,19.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 23

◀ **det Hellige er ikke det Naturlige ... heiligen Ursprung** : Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 300 linje 24

◀ **3) Die Begnadigung** : svarer formentlig til »Drittes Hauptstück. Von der Rechtfertigung«, *System der christlichen Dogmatik*, s. 470-488.

I trykt udgave: Bind 19 side 301 linje 1

◀ **I det gl. T. ... et nyt Liv som den nødv. Følge** : Dette afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 301 linje 2

◀ **judiciel** : retslig.

I trykt udgave: Bind 19 side 301 linje 2

◀ **III. Friheden ... universell** : Et sådant afsnit findes ikke i *System der christlichen Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 19 side 301 linje 6

◀ **Stoikernes fire Kategorier ... τα προς τι εχοντα** : jf. Simplikios *Categoriae*, 16 b, se Poul Martin Møllers »Udkast til Forelæsninger over den ældre Philosophies Historie«, i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 2, udg. af F.C. Olsen, 1842, s. 517. – **τα υποκειμενα**: gr. (ta hypokeímena) 'substanser'. – **τα ποια**: gr. (ta poiá) 'kvaliteter'. – **τα πως εχοντα**: gr. (ta pōs échonta) 'tilstande'. – **τα προς τι εχοντα**: fejl for 'τα προς τι πως εχοντα', gr. (ta prós ti pōs échonta) 'relationer'.

I trykt udgave: Bind 19 side 302 linje 2

◀ **Tennemann** : Wilhelm Gottlieb Tennemann (1761-1819), ty. filosofihistoriker, prof. i Marburg. Her tænkes der formentlig på hans *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826, hvor stoikernes kategorier dog ikke er anført.

I trykt udgave: Bind 19 side 302 linje 3

◀ **Quantitet ... Nødvendighed, Tilfældighed** : gengivelse af den ty. filosof Immanuel Kants »Tafel der Kategorien« i *Critik der reinen Vernunft*, 4. udg., Riga 1794 [1781], ktl. 595, s. 106.

I trykt udgave: Bind 19 side 302 linje 5

◀ **Domme ... apodiktiske** : gengivelse af Kants oversigt over de forskellige domme ('Urteile'), der bygger på kategorierne, i *Critik der reinen Vernunft*, s. 95.

I trykt udgave: Bind 19 side 302 linje 15

◀ **Slutninger ... disjunktive** : En tilsvarende oversigt over 'slutninger' findes ikke i Kants *Critik der reinen Vernunft*. Kilden har ikke kunnet verificeres.

I trykt udgave: Bind 19 side 302 linje 20